

Sub semnul empatiei. Orwell și rețeta Doamnei Searle

Viorella MANOLACHE și Ian BROWNE

*Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu”,
Academia Română, București*

Abstract: Orwell was a political writer who needed to see, touch, feel, smell and taste what he took to be reality, before it could affect him. Although Orwell had no interest in philosophy, his moral and political sensibility grew out of his direct experience of working class life. This made Orwell a more philosophical writer than he imagined himself to be, in that his moral and political attitudes arose from his moral sensibility, a combination of direct experience, sympathetic identification and moral understanding, as understood by the Scottish Enlightenment, and in particular, by Adam Smith. In this sense, sitting down beside the fire, having a relaxed conversation, drinking tea, and, above all, eating a slice of Mrs Searle's cake were integral to the development of Orwell's political sense.

Keywords: *George Orwell, Mrs. Searle's recipe, empathy, Adam Smith, socialism.*

Orwell Masterchef

Se transmite, prin chiar simpla rostire a numelui lui George Orwell, o doză constantă de aprecieri și o (supra)abundență de calificative, determinate de aflulxul revederilor, de enumerarea raportărilor și a interpretărilor, de nuanțarea, cu efect transformator, a numelui în *etichetă*, în *cult*, în *-ism*, sau *modă*, și de etalarea pneumatoforă a ipostazelor sale de *entertainer*, de vizionar sau de model al unei scriituri avertizante. Orwell este permanent (receptiv și) adaptat/adaptabil atât apetenței lectorului (afectiv) afectat de o „literatură sumbră”, cât și solicitărilor lectorului (angajat/avizat) interesat de substratul politic care redozează literarul cu rațiuni implicit-politice. Dacă am ceda tentației lui Craig Carr [Carr, 2010:129] de a defini personalitatea scriitorului-Orwell, am accepta cele două ipostaze numite *Orwell 1* și *Orwell 2*. *Orwell 1* este artizan al unei opere „teribil de complicate și de sofisticate”, evaluativă și avertizantă prin notele/nuanțele emise, dar și autorul unei scriituri care tolerează demersul de adaptare sau de transfer al viziunii dedicate secolului al XVII-lea, politicii și solicitărilor secolului al XXI-lea (tentativă care se cere operată fără a se renunța la simțul inerent-moral pe care îl reclamă scenariul vizat, prin vigilență sporită și selecție/selectare adecvată). *Orwell 2* este scriitor-farmacograf, preocupat de găsirea „antidotului potrivit”, al cărui „efort ficțional” îl repoziționează în chiar galeria autorilor centrali/suținătorilor valorilor fundamentale ale culturii liberale [Carr, 2010:129]. Putem, astfel, conveni asupra consistenței unitare a unei *Orwelloterapii*, care

trebuie administrată continuu și în doze corecte. Mai mult decât scindabil, dublat sau multiplicabil, *tabloidizabil* și *updatabil* fără prea multe eforturi, ar exista, atât în prelungire, cât și în paralel, un portret *Orwell 3*, integrabil *apetitului global* [Carruth, 2013] (atent la *gustul localului*), și echivalent unui *Masterchef*¹, apt a răspunde solicitărilor gurmanzilor [Bertelsen, 2015], dornic să le ofere referințe „cu gust”, să-i îndrume și să-i consilieze gastronomico-culinar.

Sophie Mackenzie [Mackenzie, 2011] recunoștea faptul că, deși textele cu inflexiuni gastronomice ale lui Orwell sunt mai puțin cunoscute (și comentate), ingredientele culinare revin constant în opera și eseurile sale, trădând o aptitudine/atitudine *masterchef*-iană. Aceasta demonstrează capacitatea lui Orwell de a utiliza ingrediente opus-alternative (savoare vs. precaritate a gustului; exces de aromă vs. lipsa gustului), de a-și etala prin *à la carte* simțul pragmatic, de a preciza funcțiile/disfuncțiile și diferențele sociale, dar și de a-și exprima preferința absolută (aproape *pasională*) pentru mâncarea bună. Mai mult decât atât, există și un Orwell *colecționar de rețete culinare* (care îndosariază decupaje de ziar și „rețete trimise de cititori”), interesat de orizontul multicultural estico-nordic (rețete cu lapte bătut, prăjitură ca la Crăciun, rețetă daneză, iaurt ca în Iugoslavia, Filmjolk suedez, dressing pentru salată, Scaba Putra din Letonia [Orwell, 2010:182]) sau de tehnicile-exotice (marocane) de conservare și preparare a băuturilor (conserve de fructe fără zahăr, rețetă tradițională; cum să faci gin de porumbar [Orwell, 2010:102]). *Practica culinară* orwell-iană corespunde deciziei de a contracara monotonia cultural-culinară și este expresia dorinței de renunțare la consumul *monobrand*-ului, prin concretizarea (*domestică*) a imperativului de standardizare productivă, deopotrivă, a propriei ferme, cât și a agriculturii, în general, investite cu sorți câștigători, în dinamica impusă acesteia de ritmul și de regimul producției industrializate.

Nu putem eluda, însă, o precizare utilă, care trebuie să se regăsească în diferența contextuală pe care Orwell o atribuie *hranei* sau *mâncării*. *Hrana* este purtătoarea însemnelor revoltei sociale și comunică mai mult decât o simplă raportare la *natura vieții și a lucrurilor* (având ca repere nodale existența mizeră, dominată de trudă, redusă la naștere, la atâta hrană, cât este necesar pentru a trăi, o viață bazată pe munca irațională, până la epuizarea energiei, pe lipsa fericirii sau a tihnei). *Hrana* devine etalon al „plăcerii deosebite” survenite din controlul exercitat asupra propriei vieți („hrană, produsă de și pentru sine, neîmpărțită sau monopolizată de vreun stăpân zgârcit”) și simbol al egalizării accesului tuturor, la un trai suportabil („toată lumea avea mai mult de mâncare”). Indice socio-economic al producției, expresie a rației și efect predilect asupra căreia propaganda/zvonul și clevetirea își direcționează și își concentrează acțiunea, *hrana* pune problema „falselor raportări către lume” și a relațiilor inechitabile între state sau între categoriile sociale („a sta flamând”; „a nu hrăni pe altul”) [Orwell, 2012]. *Mâncarea* aparține arealului politic, ca obiect al „statisticilor absurde”, declanșatoare

¹ Orwell este deschis experimentelor culinare – gătește, spre exemplu, tocană de iepure tânăr, cu ceapă murată – este interesat de metoda exactă a uscării codului negru peste iarnă sau de prepararea cărnii de cerb.

de reacții critice, de proteste („tot timpul duci cu tine în burtă și pe piele un fel de protest, sentimentul că ți s-a luat ceva la care aveai dreptul”), reprezentând un indicator al ordinii sau al dezordinii lucrurilor, cu miză directă în stabilirea proporției în care *mâncarea* este obișnuiță, o constantă politică sau simplu efect/reflex fiziologic al foamei [Orwell, 2016]. Ambele clarificări repun în discuție raportul/raportarea *simbolicului culinar* cu/la factorii de putere, anticipând solicitările *apetitelui global* prin precizarea paradoxului sistemic de creștere a productivității, dar și a procesului de adâncire a crizei de resurse.

Non-raportul simțurilor. A vedea cu... nasul

Profilul profesional al bucătarului consacră, drept aptitudini senzoriale esențiale, *acuitatea olfactivă și cea gustativă*. În evaluarea acestor precizări și detalii necesare, insistând pe descoperirea-cu-orice-preț a obsesiei lui Orwell pentru simțul mirosului, John Sutherland [Sutherland, 2016] evidențiază procesul/procedeul de a *lectura cu nasul* (propunere făcută într-o corelație cu însăși experiența personală a biografului, convins că, în cele din urmă, într-o ecuație disproporționată, mirosul este simțul cu cea mai facilă disponibilitate din ordinul/ierarhia tuturor simțurilor). Opiniile lui Orwell, apreciază Sutherland, trebuie plasate între două coordonate: *primatul olfactoidelor* (atacul la adresa mirosului din *O mie nouă sute optzeci și patru*; trimerile la aromele intoxicante din Burma; sublinierea sensibilității mirosului pe filiera Swift-Dali-H. Miller) și modul de funcționare al *narativelor mirosului* într-o lume organică, neutralizată olfactiv (Orwell poseda, de altfel, *abilitatea de supra-miros*, prin identificarea, particularizarea și separarea ingredientelor – parte ale aromei – aptitudine care pare a fi survenit ca moștenire a unei *francofilii nazal-congenitale*), în care a mirosi echivalează cu un talent particular, subordonat *virtuoșității olfactive*.

Încă din titlul *In Front of Your Nose* [Orwell, Angus, 1968:122-125], Orwell sugerează predispoziție pentru funcționarea și utilizarea nedisociată a simțurilor, acordând interes manierei în care elementele lexicale adverbial-vizuale în *față/inaintea/sub trimit la/direcționează* înspre olfactiv, certificând implicarea *văzului & mirosului* în inventarierea câtorva „aspecte primordiale ale momentului”. Actul declanșator al imaginii aplicate îl constituie o declarație *recentă*, dintre multele (reflecția lui Orwell apare în *Tribune*, 22 martie 1946) declarații contradictorii apărute în presa scrisă, care expune situația imposibilă de a continua extragerea unei cantități de cărbune necesar pentru uzul personal, dar și pentru export, situație cauzată de numărul insuficient de mineri determinați/motivați să coboare în subteran (Orwell face estimările cifrice ale celor decizi să renunțe, dar precizează și numărul noilor lucrători, *aceleași* ziare, îndosariind pe *aceleași* coloană, comentarii cu privire la indezirabilitatea utilizării minerilor polonezi sau germani, ceea ce conduce, implicit, la creșterea șomajului în/din industria cărbunelui). Decupajul se cere a fi acceptat drept exemplu aplicat/gestionat de Orwell cu scopul demascării *chișeelor negative ale gândirii*, făcând trimitere la recursul biblic al lui Bernard Shaw (din prefața la *Androcle și leul*). Acesta stabilește, pe linia genealogiei lui Isus (de ne-descendent al lui Avraam), că există neclarități și inadvertențe care nu constituie niciun fel de dificultate pentru mărturisirea credinței, Shaw afirmând – în același context – că

revoltele din estul Londrei ar fi fost mișcări care au vizat, cu predilecție, situația precară a muncitorului, care era privat de drepturi elementare.

Orwell importă și aplică modelul clinic-medical, echivalând *gândirea schizofrenică*, cu abilitatea de a deține, simultan, două credințe care se anulează reciproc, efect dublat de puterea de a ignora fapte evident-inalterabile, a căror confruntare nu se poate anula, ci doar amâna. Incubatorul unor astfel de reflexe de „înflorire a viciilor” este tocmai gândirea politică, care operează cu cazuri selectate la întâmplare – fapte simple, imposibil de confundat, eludate aproape în totalitate, chiar dacă persistă (în subconștient) conștiința existenței lor. Punctual, Orwell insistă asupra a trei spețe: poziția britanică din Hong Kong și introducerea (tardivă a) serviciului militar obligatoriu; rata natalității și motivele economice; Organizația Națiunilor Unite, ca for internațional, privat de însăși rațiunea directoare de instrument al păcii mondiale. Exemplele converg înspre evidențierea faptului că se poate induce credinței (conștiente) în lucruri false/eronate, dovada ulterioară că acestea sunt greșite, prin răsucirea/inversarea sensului până la „a dovedi că am avut dreptate”. Pe plan mental, procesul se poate repeta ne/indefinit, prin direcționarea credinței false împotriva realității solid-veridice.

Schizoidia societăților democratice se manifestă, constată Orwell, prin cultivarea minciunii, prin păstrarea tăcerii, cu privire la problemele imediate și de ordin vital, prin distorsionarea mecanismului presei libere, cedând, fără prea multă rezistență, etichetei atașate țărilor totalitare „de mai puțin farsoare”, de areale închise, dar angrenate unei confruntări directe cu faptele/realitățile imediate. Cu toate acestea, „evitarea realității este identică peste tot, și are multe și asemănătoare consecințe”, conchide Orwell, referindu-se la propaganda pură în/din Rusia, la lipsa contactului cetățenilor sovietici cu restul lumii, ca principiu izolant-politic director, la pierderea războiului de o Germanie și o Japonie incapabile, prin conducătorii lor, să prevadă cu claritate turnura faptelor.

„Pentru a vedea ce se află chiar sub nasul tău este nevoie de o luptă constantă”, afirmă Orwell, cu interes în demersul de a păstra un jurnal, de a ține evidența clară a opiniilor și a luărilor de poziție publice, cu privire la evenimentele „cu adevărat importante” – ambele forme/formule fiind utilizate de Orwell însuși. În caz contrar, atunci când convingerile absurde devin regula de întrevvedere, de prevestire și/sau anticipare a evenimentelor, ceea ce riscă să se uite/piardă este chiar veridicitatea datelor/faptelor. Tranșant, Orwell menționează că „toate predicțiile politice sunt de obicei eronate”; ele pot fi corecte doar atunci când frica sau sentimentul de teamă coincide realității, și doar dacă se renunță la orice puseu de subiectivism. Spre exemplu, în contextul dat de stabilire a bugetului, lucrurile sunt mai mult decât evidente/clare: „doi cu doi fac invariabil patru”. Politica, în schimb, reprezintă o lume proprie sub-atomială, de factură non-euclideană, în spațiul căreia partea poate deveni oricând mai mare decât întregul sau două obiecte pot fi plasate simultan în același loc. De aici „contradicțiile și aberațiile” reperate de Orwell în insertul de presă comentat, tributar „credinței ultime” potrivit căreia, spre deosebire de întocmirea bugetului, opiniile politice (fluide) nu ar trebui să fie testate în perimetrul realului sau împotriva realității (solide).

Referitor la *Orwell-cel-din-Jurnale*, se impune o precizare relevantă: mirosul este atrofiat (cerință minimală a vagabondului de a supraviețui într-o *lume cadaverică*), mișcarea/deplasarea, luarea în posesie a (*cultivarea*) spațiului (cu diferența evidentă între locuința clasei de mijloc „în care ai loc să te miști” și neplăcerile adiacente ale vieții de muncitor – „de a-și pierde timpul așteptând”) și a timpului, prin *văz* și *graphie* (hărți, decupaje din ziare, atenție deferită zvonurilor și articolelor, vizionare de filme și piese de teatru, planuri pentru grădină etc.), sunt investite cu rol central, iar raportările la/prin miros sunt punctuale, având misiunea exclusivă de întregire a imaginii prin dozaj corect.

Empaticul Orwell

Orwell a fost un scriitor profund politic. Nu tot ceea ce a scris a fost despre politică, dar politica a influențat aproape toate scrierile sale. În „De ce scriu”, Orwell declara că toate lucrările serioase pe care le-a elaborat după anul 1936 au fost îndreptate împotriva totalitarismului și în favoarea socialismului democratic. Dar, în ciuda angajamentului pro-socialist, abordarea sa politică era una de factură anti-intelectuală: *puțin interesat de teoria politicii, și deloc de filosofie*. Felul de ilustrare al problemelor politice ar putea fi considerat, într-o oarecare măsură, *nepotrivit*, dată fiind indiferența manifestată față de subiectele filosofico-empirice. În cazul lui Orwell, faptele vorbesc de la sine: nu poți înțelege un lucru decât ulterior experimentării, „simțirii pe propria piele” (aproape naiv, scriitorul părea a crede că este suficient să se confrunte cu o situație pentru a o și descifra). Pentru a înțelege lumea, aceasta se cere văzută, auzită, atinsă, mirosită și gustată. Într-un pasaj (des citat) dintr-o scrisoare adresată lui Henry Miller (august 1936), Orwell afirma că: „am un fel de atitudine pragmatică, cu picioarele pe pământ, și întotdeauna mă simt neliniștit atunci când mă îndepărtez de lumea obișnuită, unde iarba este verde, pietrele sunt grele etc.” [Clarke, 2007:126].

Faptele, din păcate, nu vorbesc întotdeauna de la sine, deși în cazul lui Orwell afirmația este perfect valabilă (*faptele vorbesc de la sine*), chiar și datele experienței brute având însușiri politice. Felul în care oamenii trăiau, posibilitățile de care dispuneau, conștiința de sine și lucrurile cu adevărat importante pentru ei – toate acestea echivalau *faptelor*, cu implicații politice intrinseci propriei naturi. Doar cercetând problema, faptele se întrevăd cu claritate. Era suficient de observat în practică felul în care funcționa Imperiul Britanic pentru a realiza că acesta era, potrivit lui Orwell, „un jaf, o afacere necinstită”; și era destul să observi modul de viață al oamenilor obișnuși pentru a înțelege că și capitalismul era, la rândul său, caracterizat prin aceleași sintagme [Graff, 1986]. Ceea ce i-a oprit întotdeauna pe oameni să perceapă faptele așa cum erau într-adevăr, cu toate efectele politice, a fost poziția deținută în sistemul de clasă sau în sistemul imperial britanic – prejudecățile de clasă și cele imperialiste au modelat concepțiile despre lume, și au împiedicat confruntarea cu realitatea brută.

Demisia lui Orwell (din anul 1927) din postul pe care îl ocupa în cadrul Poliției Imperiale a Indiei, echivalează actului de a renunța astfel, într-un anumit sens, și la propriul trecut, prin încercarea de a depăși prejudecățile care îl

împiedicaseră (până atunci) „să vadă lumea așa cum era”. În unele privințe, tot restul vieții a fost focalizat asupra căutării apartenenței la un loc care ar fi putut să îl recunoască și să îl accepte; un loc care i-ar fi permis să vadă cum stau lucrurile în realitate, și în același timp i-ar fi arătat cum ar fi trebuit acestea să fie. Cariera de scriitor a lui Orwell, de după 1926, este povestea propriilor încercări de a descoperi *sentimentul apartenenței*, bazându-se pe experimentarea directă a lumii *așa cum este ea*, căutare localizată în fuziunea anglicismului cu socialismul².

În momentul redactării textului *Drumul spre Wigan Pier*, toate concepțiile orwell-iene cu privire la noțiunea de anglicism, extrem de diferite între ele, erau interrelaționate prin noțiunea de *experiență*. Pentru a fi englez și a înțelege ce înseamnă și ce presupune acest lucru, trebuia să experimentezi anglicismul ca fenomen trăit. Dar, cine erau cei ai căror experiență definea anglicismul? Erau oare exponenții nerăbdători ai modernității pe care Orwell îi critica violent în „O gură de aer”, sau nostalgicii anglicismului desuet, încercând să recreeze o Anglie pre-modernă? Era vorba de experiența celor care au trăit în Nordul industrial sau în Sudul rural? Aparținea această experiență celor săraci sau celor bogați?

Orwell a fost conștient deopotrivă de multiplele diferențe de clasă socială, dar și de oportunitățile și limitările care definesc apartenența la fiecare dintre acestea. El însuși se autopoziționa, cu atentă exactitate, în cel mai de jos strat al clasei de mijloc superioare. Și, cu toate că s-a îmbrăcat ca un vagabond în timp ce explora Anglia și a privit multe aspecte ale vieții din această țară cu ochii unui străin, de fapt, nu a avut nicio experiență reală a vieții clasei muncitoare din mediul industrial. În ceea ce privește diferențele regionale, atât de caracteristice lumii engleze, Orwell nu știa aproape nimic despre Nordul Angliei. Aproape sigur nu ajunsese niciodată acolo. Pentru Orwell, Anglia în general, însemna Anglia rurală, Anglia „brândușelor și a șofranului, a sturzului, a cucului, a porumbarului, a broaștelor râioase împerechindu-se... sau a unei perechi de iepuri alergându-se prin porumbul tânăr”. Aceasta era Anglia experienței sale de viață. În partea de Nord a Angliei, în ținuturile industriale, în Wigan și Sheffield, Orwell descoperă o altă Anglie, care îi rămăsese necunoscută până atunci. Considerând experiența o formă esențială pentru înțelegerea lumii, călătoria pe care o întreprinde îi oferă o nouă și vastă gamă de astfel de trăiri [Orwell, 1968].

Scriitorul acceptase comisionul editorului de stânga, Victor Gollancz, cu scopul de a scrie o carte (ceea ce, ulterior, va deveni *Drumul către Wigan Pier*) despre Nordul Angliei. Trebuia să fie o carte despre eșecul capitalismului. Era perioada „foametei din anii `30” – perioadă a șomajului în masă și a sărăciei, larg răspândite în Nord. Zonele miniere, cum ar fi Wigan și Sheffield, fuseseră deosebit de grav marcate, cu unul din patru mineri deveniți șomeri, și multe familii care trăiau din „ajutorul social” – din asistența financiară furnizată de Comitetul de asistență publică și acordată la un nivel minim, abia suficientă pentru a acoperi chiria și produsele alimentare.

² Acest argument este evident în lucrările lui Robert Colls [a se vedea George Orwell, *English Rebel*, Oxford University Press, 2013], cărora capitolul de față le este îndatorat.

Scriitorul sosește la Wigan în data de 11 februarie 1936 și părăsește Nordul Angliei la 30 martie. Petrece câteva zile împreună cu sora sa, și în total, doar un număr de 46 de zile cu minerii. Ar fi eronat să credem că Orwell a învățat multe despre clasa muncitoare în această perioadă (de fapt, a rămas în Nordul Angliei pentru o durată de timp echivalentă cu două concedii în Toscana ale unui turist din timpurile noastre!).

Impresiile lui Orwell cu privire la mediul înconjurător nu au fost pozitive. Ulterior plecării din Wigan cu trenul spre Sheffield, acesta destănuia că „ai senzația că fumul și murdăria trebuie să se întindă peste tot, pentru totdeauna, și că nicio parte din suprafața pământului nu le poate scăpa... o țară aglomerată, mică și murdară [unde] poluarea este de la sine înțeleasă” [Orwell, 1978:17]. Wigan, a continuat el, „părea o lume din care vegetația fusese alungată; nimic nu exista cu excepția fumului, șistului, gheții, noroiului, cenușii, și a apei poluate. Dar, chiar și Wigan este frumos în comparație cu Sheffield. Sheffield, presupun, ar putea pretinde pe bună dreptate să fie numit cel mai urât oraș din Lumea Veche”.

Drumul către Wigan Pier a fost structurat în două părți – prima, un raport al experiențelor din Nordul Angliei; a doua, o reflecție asupra propriei înțelegeri a dogmelor socialismului și a problemelor cu care acesta se confrunta în încercarea de a recruta noi adepți din clasa de mijloc. Cartea face parte din laboriosul proces prin care Orwell a încercat să găsească și să construiască *sentimentul apartenenței, care i-ar fi permis să vadă lumea așa cum este*. Călătoria în Nord îi oferă prilejul de a descoperi importanța pe care principiile socialismului, precum și apartenența la națiunea engleză, le aveau în viața sa (acestea dublate de nesfârșite permutări și combinații, aveau să îl preocupe pentru tot restul vieții).

În Nord, Orwell descoperă o altă Anglie, una extrem de diferită de cea cu care fusese familiarizat. Nu semăna cu nimic din ceea ce cunoscuse până atunci, și urâtenia agresivă a unor orașe industriale precum Wigan „o lume din care până și vegetația fusese alungată; unde nimic nu exista cu excepția fumului, șistului, gheții, noroiului, cenușii, și apei poluate” [Orwell, 1978:18] era profund disruptivă de lumea rural-idilică a „narciselor, sturzului și porumbarului...sau a unei perechi de iepuri alergându-se prin porumbul tânăr” [Orwell, 1968] – un paradis al naturii, pe cât era posibil ca așa ceva să existe în Anglia acelor timpuri.

Dar nu lumea rurală sau mediul natural l-au marcat pe autor; oamenii au fost cei care l-au impresionat, sugerându-i că ar putea exista și un alt mod de a fi englez, total diferit față de tot ceea ce el însuși experimentase până în acel moment. Este posibil ca Orwell, în aparență *cel mai puțin filosof dintre observatori*, să nu-și fi dat seama că realitatea cu care intra în contact însemna mai mult decât empirism aplicat. Pentru el, posibilitatea de a vedea „cu propriii ochi” viața minerilor din Nordul Angliei, coborând în mina de cărbune și simțind gustul de praf de cărbune pe limbă, a fost de o importanță covârșitoare; i-a permis să înțeleagă structura acestei societăți și să aprecieze ceea ce lipsea din ecuație: plata corectă pentru o muncă grea și periculoasă care le distrugea sănătatea, și un nivel de trai decent. Ceea ce aceștia aveau însă cu prisosință, era sentimentul solidarității și al camaraderiei,

dorința de a se ajuta reciproc și de a încerca să trăiască respectând regulile moralei și ale decenței, atât cât le permiteau circumstanțele³.

Pentru Orwell, evidențele numite marceau esența socialismului: nu o mișcare ideologică, bazată pe doctrine, în special pe cea marxistă. Socialismul, reprezenta pentru el, sentimentul instinctual cu privire la ceea ce este bine și ceea ce este drept. Imaginea unei familii formată din tată, mamă și trei copii luptându-se să supraviețuiască cu un ajutor social de 32 de șilingi pe săptămână – nu putea fi o realitate nici bună, nici dreaptă; nu era cinstită, răpindu-le acestora dreptul la conveniențele uzuale ale vieții. Dar clasa muncitoare împărtășea un sentiment de solidaritate socială și de egalitate de șanse pe care Orwell nu le găsisese niciodată la clasa de mijloc. Loialitatea, sentimentele și valorile care formau însăși identitatea clasei muncitoare îi ofereau scriitorului șansa de a întrezări un mod de viață diferit, și, posibil, puțin mai bun. Potrivit lui Steven Ingle, „Orwell a părut captivat de ceea ce a considerat că reprezintă un sistem de idei înrădăcinate în egalitate și în accentuarea valorilor creștine tradiționale ale decenței și dreptății... Aceste valori erau, în esență, pragmatice mai degrabă decât ideologice, și apărute în mod natural din cultura oamenilor muncii. Clasa muncitoare din Nord nu era impresionată de sistemele de idei, ci de sentimentul unei tovarășii egalitariste și al unui bun-simț comun” [Ingle, 2006:57-84].

Dar, Orwell nu a fost atât de antifilosof, pe cât a intenționat să se întrevadă. Dacă l-ar fi citit pe Adam Smith, cu siguranță ar fi recunoscut în operele acestuia fundamentele propriei sale filosofii morale, mai cu seamă, în importanța pe care Smith o deferea *empatiei* – capacitate de a pătrunde în viața emoțională a celorlalți și de a vedea lumea prin ochii lor: „[pre]cum nu putem avea nicio modalitate de a experimenta în mod direct ceea ce simt alți oameni, așa nici nu ne putem forma o idee despre felul în care ei sunt afectați; dar dacă încercăm să concepem ceea ce noi înșine am simți dacă am fi puși în acea situație ... teza mea afirmă că sentimentul nostru de empatie pentru suferința altora vine din faptul că, pe plan imaginativ, suntem capabili să ne punem în locul celui care suferă, astfel putând înțelege ce simte, sau chiar resimți ceea ce simte acesta” [Smith, 2010]. În Nordul Angliei, Orwell (cel educat la Eton, aparținând clasei de mijloc superioare, ex-ofițer al Forțelor de Poliție Imperiale și scriitor) descoperă că există și oameni care percep realitatea radical diferit. Abordarea realistă („cu picioarele pe pământ”), dorința de a vedea viața prin ochii muncitorilor din Nord, de a auzi ceea ce ei auzeau, de a simți ceea ce aceștia simțeau, de a gusta ceea ce ei gustau, îi furnizează experiența direct-necesară pentru a dezvolta o empatie morală față de clasa muncitoare. În ciuda antipatiei pentru filosofie, perspectiva emisă este una de sorginte smith-iană. Călătoria lui Orwell în Nord a reprezentat un mod de experimentare directă a metodologiei lui Adam Smith, de cultivare a sentimentelor și a empatiei, cu scopul de a obține și de a dezvolta înțelegerea morală. Empatia, percepută ca sentiment

³ A se compara, de exemplu, această lume cu aceea portretizată de Orwell în *Zile birmaneze*, cea care oferă cititorului o imagine critică asupra vieții morale și intelectuale a claselor de mijloc, care formau baza societății imperialiste.

moral, a fost cea care l-a determinat să reclame schimbarea ordinii existente a lucrurilor, a sistemului capitalist care le refuza oamenilor obișnuiți dreptul la minima decență. Socialismul orwell-ian provine direct din abordarea pragmatică a problemelor empatiei morale – și, așa cum Orwell însuși recunoștea, aproape tot ce a scris după anul 1936 era menit în apărarea socialismului.

Forma de egalitate socială în care Orwell credea a fost aceea trăită în Spania, unde „mai presus de toate, a existat o credință în revoluție și în viitor, un sentiment că pătrunsesem dintr-o dată într-o eră de egalitate și libertate. Ființele umane încercau să se comporte ca ființe umane și nu ca roțițe în angrenajul mașinăriei capitaliste” [Orwell, 2013:4]; acolo unde, în armată, luptând împotriva fasciștilor pe frontul din Aragon „toată lumea, de la general la soldat, avea aceeași soldă, mânca aceeași mâncare, purta aceleași haine și se amesteca în condiții de egalitate completă. Dacă voiai să îl bați pe spate pe generalul comandant al diviziei și să-i ceri o țigară, puteai să o faci fără ca nimănui să i se pară curios” [Orwell, 2013:2].

Ceea ce Orwell regăsește în viața clasei muncitoare reprezintă același tip de solidaritate și de egalitate socială pe care o experimentase în Barcelona și pe frontul din Aragon: un socialism tangibil, experimentat direct, apt a fi atins, simțit și gustat, identic celui resimțit prin bătaia pe spate a generalului de divizie, pentru a-i cere o țigară. Pentru Orwell – pentru care experiența vieții trăite era o parte vitală a înțelegerii morale, și ale cărei convingeri socialiste erau înrădăcinate în viața de zi cu zi, în lucrurile simple – aroma țigărilor împărțite pe front echivala, literalmente, aromei socialismului.

Dar egalitatea, libertatea și dreptatea nu erau menite a marca o schimbare totală în viețile oamenilor (cu siguranță, „Omul Nou și Epoca de Aur” nu ar fi fost pe placul scriitorului). Orwell valoriza „omul vechi” și clasa muncitoare, considerând că existența într-o Anglie socialistă nu ar fi fost fundamental diferită de viața din Wigan de la 1936. Ar fi fost poate mai bună din punct de vedere material, și semnificativ mai sigură. Dar valorile și viața socială a clasei muncitoare ar fi rămas în mod cert aceleași. Având în vedere forma vieții și scala valorilor deja existente, Orwell le consideră fundamentul pe care ar fi putut să fie construit socialismul englez: „viziunea lui [a omului muncii] despre viitorul socialist este una a societății prezente, care ar omite cele mai mari abuzuri, și al cărei interes s-ar centra în jurul acelorași lucruri ca în prezent – viața de familie, *pub*-ul, fotbalul și politica locală. În ceea ce privește partea filosofică a marxismului, acel joc de-a alba-neagra cu cele trei entități misterioase – teza, antiteza și sinteza – nu am întâlnit vreodată vreun om al muncii care să fie interesat câtuși de puțin de ele” [Orwell, 1978:155]. Aceleași evidențe sunt certificate și de Robert Colls, potrivit căruia: „dacă acesta este socialismul – și Orwell nu a abdicat niciodată de la părerea că așa stau lucrurile – el va face lucrurile rele să devină mai bune; dar va și continua, în același timp, să se inspire din viața zilnică. Ce ar putea însemna acest lucru pentru mineri, mai exact? Mai puține accidente? Mai mulți bani? Apă caldă pentru baie? Ce miner nu și-ar fi dorit aceste lucruri, fie el socialist sau nu? Și cum rămâne cu femeile? Ce își doresc ele? O bucătărie modernă? O seară liberă? O ușă nouă la casă?... viața locală, oameni reali și plăcerile de fapt existente” [Orwell, 2013:67].

În „Some Thoughts on the Common Toad”, Orwell explică importanța acordată plăcerilor simple ale vieții – „miracolul Persefonei, care revine în fiecare martie, frunzele proaspete acoperind castanii... frumusețile primăverii... disponibile pentru toată lumea, și necostând nimic”, susținând că aceste plăceri sunt non-politice, echivalente unei forme de amuzament cu privire la dogmatismul și intelectualii de stânga, care considerau că a scrie despre acestea ar echivala abandonării datoriei față de socialism, prin eludarea elementului socialist esențial al luptei de clasă (Orwell se referă disprețuitor la acesta numindu-l prin sintagma „unghi de clasă”).

Dar, odată cu dezvoltarea ideii, se confirmă faptul că, în lipsa unui *unghi de clasă*, plăcerile simple dispun de cel puțin un *unghi politic*. Pentru Orwell, plăcerile obișnuite ale vieții ar trebui să fie garantate tuturor membrilor societății ideale. Nu se poate sublinia îndeajuns faptul că, orwell-ian, socialismul nu privea lupta de clasă, exproprierea expropriatorilor și alte elemente ale teoriei marxiste, sau „alba-neagră” cu dialectica, tezele, antitezele și sintezele sale. Dimpotrivă – socialismul echivala unui crez moral, fondat pe dreptate, corectitudine și decență, și care promitea tuturor posibilitatea de a se bucura de o viață îndestulată, nimeni nefiind exclus de la avantajele traiului în secolul XX doar pentru că s-ar fi născut în clasa socială nepotrivită. Socialismul era reprezentat pur și simplu de viața așa cum era aceasta, prin excluderea părților sale negative, prin valorizarea actului *a se bucura de plăcerile simple ale vieții* (părțile bune), *neatinse de exploatare* (părțile rele). Ideea este certificată în „Some Thoughts on the Common Toad”: „am suspectat întotdeauna că dacă vreodată problemele noastre economice și politice vor fi într-adevăr rezolvate, viața va deveni mult mai simplă și necomplicată... cred că dacă ne păstrăm dragostea din copilărie față de lucruri ca arbori, pești, fluturi și – pentru a reveni la primul meu exemplu – broaște râioase, un viitor liniștit și decent devine puțin mai probabil”.

Într-un pasaj devenit celebru, Orwell insistă descriptiv asupra unei familii tipice din clasa muncitoare, stând în jurul focului, în camera de zi: „în serile de iarnă, după ceai, atunci când focul luminează în cămin și dansează reflectat în grilajul din oțel; când tatăl, în cămașă cu mânecile suflecate, stă în balansoar cu ziarul deschis la rezultatele finale ale cursei de cai, iar mama șade în fotoliu cu lucrul de mână; și copiii sunt fericiți cu o punguță de bomboane cu mentă; și câinele se prăjește mulțumit pe covorul din zdrențe – este un loc plăcut, cu condiția să stai acolo un timp suficient de lung ca să poți considera că îi aparții, și totul să îți se pară normal și de la sine înțeles” [Orwell, 1978:204]⁴.

Potrivit lui Robert Colls, această imagine nu este nimic mai mult decât o perspectivă idealizată, dar cu toate acestea, reprezintă în mod fidel concepția lui Orwell cu privire la socialism: „într-adevăr, ce plăcere ar putea fi mai simplă sau mai englezească decât o ceașcă bună de ceai? [Orwell, 1946]. Dar socialismul nu însemna doar stilul de viață al prezentului, ale cărui părți rele au fost eliminate, ci suma tuturor plăcerilor simple cărora li se adaugă părți îmbunătățite. *Nu doar o ceașcă*

⁴ A se revedea/relua distincția absolut smith-iană între „a fi într-un loc” și „a aparține unui loc”: *a fi într-un loc* presupune perspectiva *outsider*-ului care privește în interior și nu înțelege neapărat ceea ce vede; *a aparține unui loc* sugerează înțelegerea și împărtășirea valorilor și emoțiilor celor cu care ești.

bună de ceai, ci, în concepția lui Orwell despre socialism, și o felie de tort. Astfel, socialismul lui Orwell atașează imaginii tatălui stând în fața focului și citind ziarul, a mamei tricotând, pauza pentru o ceașcă bună de ceai și o felie de prăjitură cu fructe – gustoasă atunci când este făcută cu untură. Dar, în contextul unei societăți echitabil-egalitară, un tort socialist ar fi chiar mai bun...

Orwell și rețeta Doamnei Searle

Gillian Fenwick [Fenwick, 1998] stabilește cu precizie contextul întâlnirii – trei zile petrecute de Orwell în Sheffield (2-4 martie 1936), în casa familiei Gilbert și Kate Searle din Wallace Road, Neepsend. Doamna Searle⁵ împlinea pe atunci 29 de ani, având statutul de socialistă dedicată cauzei partidului și secretară a secțiunii de femei a Partidului Laburist Lansdowne. Decupașul ilustrativ dedicat lui Orwell, în *Sheffield Telegraph*, demonstrează interesul acestuia de a diagnostica/vedea cum se trăiește de ambele părți, lăudabile intenții care ar fi avut finalitatea scontată dacă Orwell ar fi rămas să locuiască mai mult decât o săptămână la ei. Aceași perspectivă este propusă de Peter Stansky și William Miller Abrahams [Stansky, Miller Abrahams, 1994], întrevăzând, prin opțiunile de priză-directă-a-realului, lansate de Orwell, un demers de sensibilizare sau *sentimentalizare*, care constă într-un act de învățare, de admirare, de simpatie, de suport, ori luptă, toate acestea arondate sensului unui „a fi cu ei”, pledând pentru gestul solidar, în defavoarea unei prezențe terne: „a fi unul dintre ei”. Din perspectiva lui Bernard Crick [Crick, 1992] relevantă pentru momentul Sheffield este întâlnirea acestuia cu William Brown (obositor, posac și mult prea conștient de convingerile sale comuniste) care îi *arată* orașul, în calitatea asumată de ghid, și îi prezintă episoade din istoria orașului.

Esențială rămâne, în acest context, datarea 5.3.36 [Orwell, 2010:70-74], de reiterare a imaginii dinspre Leeds, înspre Sheffield, dar și de consemnare a momentului părăsirii Sheffield-ului, impregnat de regretul lui Orwell de a se despărți de familia Searle, pe fondul rememorării unei amabilități fără măsură și a amprentei afective evidente – „îmi doresc să le fi plăcut și eu”. Atent la povestea familiei, Orwell insistă asupra destinului Doamnei Searle căreia îi oferă câteva tușe de portret individualizante, incluse într-o schiță biografică succintă: „am fost mirat cât de bine înțelege situația economică, precum și ideile abstracte – din punctul ăsta de vedere e cu totul altfel decât majoritatea femeilor ca ea, deși cred că nu are prea multă școală”. Provenind dintr-o familie relativ înstărită, obligată (după moartea tatălui) să lucreze pentru a se întreține, ajunge, după căsătorie, să locuiască într-o singură odaie; devine mamă a doi copii (unul a murit), trăind din șomaj, ulterior se mută în casa (îngrijită, curată, cu o grădină care nu oferă multe posibilități – pe una din laturile ei, un coș de fabrică, pe alta, uzina de gaz) în care are loc întâlnirea cu Orwell. Conștientă de propriul statut pe care și-l asumă (femeie de menaj), este pașnică, lipsită de resentimente (deși calculează prânzul familiei la care lucrează, prin raportare la suma

⁵ Kate Searle va remarca „bariera” pe care Orwell a trebuit să o treacă pentru înțelegerea morală de tip empatic a anumitor situații și dificultăți punctuale.

primită de ea pentru copil, pentru două săptămâni) și altruist-solidară („am avut mari probleme să-i conving să accepte o plată adecvată pentru șederea mea acolo”).

Imortalizată în grupajul⁶ rețetelor pentru desert ale lui George Orwell, scena dedicată familiei Searle conține două momente sau *inserturi neașteptate* – pe de o parte, interesul acordat rețetei doamnei Searle și notarea acesteia în jurnal și, pe de altă parte, poziția adoptată de Orwell în ceea ce privește egalitatea persoanelor, implicate în muncă și în atribuțiile casnice, indiferent de gen. Christopher Hitchens [Hitchens, 2002] insistă, în acest sens, asupra unui Orwell-factor vindicativ, declanșator-al disputei-domestice, acordându-i atributul de scriitor atent la repunerea în discuție a subiectivității, în strânsă corelație cu problematica de gen/statut al femeii.

Aspectul important care se pierde din vedere consistă tocmai în opțiunea orwell-iană de integrare/ordonare în jurnal a însemnărilor, mai ales a trimiterilor culinar-gastronomice (acelea care ghidează notațiile momentului 5.3.36): o *primă secvență* – turul oferit de Brown, prevăzut cu o pauză în Rotherham, la un restaurant „un pic cam scump” (oprire justificată din rațiuni care țineau de nevoia de a mânca la prânz și din imposibilitatea de a găsi vreun alt restaurant, în aflul de cârciumi – mai ales că Brown era abstinent) și sancționarea de către ghidul-Brown a atmosferei burgheze și a felului specific de mâncare. Tolerându-l pe Orwell pentru calitatea de *proletar onorific*, Brown achită mâncărurile servite la masă, deși la rândul său primește, din când în când, mâncare de la soții Searle; a *doua secvență* – *acasă la familia Searle* – poate fi acceptată drept *episod mediant*, marcat de controversa iscată de ajutorul oferit de Orwell, doamnei Searle la spălătul vaselor – pretext pentru a rediscuta ordinea lucrurilor, situația și statutul sexelor, dar, mai ales, deținerea, menținerea sau conservarea unei poziții specifice în casă; al *treilea episod* propune atenției rețeta doamnei Searle pentru prepararea checului cu fructe și pandișpan. Ceea ce importă este tocmai notarea rețetei imediat după prezentarea imaginilor din Sheffield și după consemnarea unor amintiri esențializate – terenul viran înspăimântător, flancat-la dreapta de case izolate și pustii; la stânga se profilau siluetele unor coșuri de fabrică, iar în spate, un terasament de cale ferată, făcut din zgură negricioasă; în față, o firmă de transport de cărămidă murdară. Seria rememorărilor (ziduri de piatră, râu de chimicale, flăcări ale furnalelor, miros de sulf, argilă, femei aplecate împingându-și cărucioarele în susul dealului) este completată, fără niciun pasaj mediant, de această dată, de rețeta doamnei Searle⁷ pentru prepararea checului cu fructe, autorul fiind ghidat de îmboldul rațiunii *de a scrie rețeta pentru a nu o uita*. Orwell nu numai că enumeră ingredientele, dar și descrie modul de preparare, respectând indicațiile și buna regulă din manualele culinare: 1 livră de făină; 1 ou; 4 uncii de melasă; 4 uncii de fructe amestecate (sau stafide); 8 uncii de zahăr; 6 uncii de margarină sau untură (este foarte bun preparatul cu unt, așa cum precizează

⁶ A se vedea, în acest sens, *enter*-ul dedicat problematicii în/de Chicago Public Library, *George Orwell's Dessert Recipes*, 31 ianuarie 2014.

⁷ Rețeta a fost omisă din Colecția de eseuri, jurnalism și scrisori pregătită pentru publicare de către Ian Angus și Sonia Orwell. Orwell a notat rețeta în jurnalul său de călătorie, notele din acesta constituind baza volumului *Drumul spre Wigan Pier*. Disponibil la: <https://theroadtowiganpier.wordpress.com/page/3/>, accesat la 1 februarie 2017.

Orwell, la începutul rețetei). Rețeta de pandișpan „54321” conține următoarele elemente: 5 uncii făină, 4 uncii zahăr, 3 uncii grăsime (fiind reluată precizarea, cel mai gustos/indicat este untul), 2 ouă, 1 linguriță de praf de copt. Ambele rețete se individualizează prin atenționarea reiterată a lui Orwell cu privire la utilizarea untului, căreia Elaine Khosrova [Khosrova, 2016] îi dedică un volum special, așezat sub moto-ul importanței pe care, în aceeași formulă de jurnal, la momentul 1816, Josiah Twanley o acordă untului. Josiah Twanley susține că untul⁸ este element/materie primă valoroasă și extrem de prețuită la Londra și în împrejurimi, și își exprimă convingerea că, mai mult decât alte ingrediente, untul este impregnat de un anumit specific local-regional, traduce multiculturalități active, posedă atributele unui narativ modern, dar, în plus, transmite nu doar impregnările culturale, ci își confirmă valoarea absolut anatomică.

Dacă notarea în jurnal a rețetelor corespunde modei orwell-iene de îndosariere a decupajelor de ziar și a indicațiilor gospodărești, în schimb, deferirea de detalii, în ceea ce privește prepararea efectivă, ține de un anumit interes culinar-gastronomic, dar și de verificarea propriilor aptitudini /talente, în acest sens. Pasajul face trimitere la celelate două secvențe, care ilustrează, unitar, un Orwell nesubsumat regulilor după care se ghidau bărbații clasei muncitoare (Orwell este interesat de gătit și prin aceasta este dispus să *miște mai mult decât un deget în bucătărie*, cunoaște tehnica și acceptă etapele pe care pregătirea checului cu fructe le implică – amestecare, adăugare, turnare în forme unse, în prealabil, și coacere efectivă, cu mențiunea necesară că Orwell scrie rețeta în jurnal *pentru sine*), și care îl recomandă pe *Orwell burhezul*, așa cum îl cataloga Brown, cu trimitere la „accentul său nazal de băiat de școală publică”.

Dar, pe lângă toate acestea, atenția pentru arta gătitului și pasiunea culinar-gastronomică ale lui Orwell survin și se intensifică în timpul explorării *Drumului către Wigan Pier*, receptat ca *esență retrotopică* – Cheiul din Wigan nu există, afirma Orwell în 1943; cu toate că a existat la un moment dat, așa cum atestă fotografiile păstrate; excursia de studiu, întreprinsă în 1936, demarată special de Orwell pentru a-l vedea, nu a fost încununată cu succes, deoarece Cheiul din Wigan corespunde unui simbol repugnat (al urâteniei industriale); prin urmare, este repus în circuit, semantic, drept glumă/poreclă sau poantă, substituind un alt (posibil) loc din realitate. Dacă ar fi să identificăm în *Orwell către Wigan Pier*, un *autor retrotopic*, în sensul pe care Bauman [Bauman, 2017] îl deferă unui mecanism defensiv, potențat de valențele unei nostalgii afectate, manipulate de dinamica unei opționalități specifice, și izolat de datele utopiei/distopiei, Orwell ar putea fi investit, de astă dată, cu valența *retrotopică* tocmai prin revenirea la un topos imposibil de fixat/de re-localizat. Bauman-ian, *retrotopia* subsumează viziuni localizate în trecutul pierdut/abandonat, în defavoarea privirii

⁸ Cea mai ieftină rețetă de prăjitură ar fi fost cea care folosea untura. Margarina era puțin mai scumpă. Astfel, există o legătură între rețeta doamnei Searle și socialismul lui Orwell. Empatia, centrală pentru viața morală și politică a lui Orwell, a fost fundamentată pe experimentarea „la prima mână” a felului de viață al clasei muncitoare. Socialismul era imaginea vieții deja existente a clasei muncitoare, eventual îmbunătățită.

proiectate înspre imaginile și coordonatele unui viitor inexistent, intenționând, astfel, negarea utopiei sau propunând recuperarea unui triplu demers derivativ: reabilitarea modelului de comunitate tribală, reîntoarcerea la o anume auto-determinare non-culturală, impregnată de factori culturali imuni și reancorarea în sistemul de ordonare al acestora (deloc întâmplător, Bauman invocă semnalele alarmante ale lui Orwell, considerând, însă, că variantele transmise de la Ministerul Adevărului sunt în declin, și acceptă că sunt supuse unui mecanism de înlocuire, de fluidizare și de proliferare, dobândind accesibilitate sporită doar în rețea/virtual).

Influențat de rețeta doamnei Searle, Orwell exersează *mechanismul retrotopic* al checului cu fructe/pandişpanului, care desigur, reprezintă un alt tip de *madeleine*. Dacă, proust-ian, vederea nu înseamnă nimic fără gust (asocierile mimetice și eşalonarea acestora, dar și redeclanșarea forței de expansiune a amintirilor sunt condiționate, cauzate și eliberate de „mirosul și gustul care rămân încă multă vreme” în memoria afectivă), Orwell nu gustă pentru a nu uita, ci scrie/notează/colecționează... și vede prin miros și gust.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bertelsen, C., 2015. *In Defence of English Cooking, Or, Orwell Revisited*, 12 October, disponibil la adresa <https://gherkinstomatoes.com/2015/10/12/in-defence-of-english-cooking-or-orwell-revisited/>
- Carr, Craig L., 2010. *Orwell, Politics, and Power*, New York, London, Continuum
- Carruth, Allison, 2013. *Global Appetites: American Power and the Literature of Food*, Cambridge University Press
- Clarke, Ben, 2007. *Orwell in Context - Communities, Myths, Values*, Palgrave Macmillan
- Colls, Robert, 2013. *George Orwell, English Rebel*, Oxford University Press
- Crick, Bernard, 1992. *George Orwell - A Life*, London, Penguin Books Ltd
- Fenwick, Gillian, 1998. *George Orwell, A Bibliography*, Oak Knoll Press & St. Paul's Bibliographies, New Castle, Delaware and London
- Graff, Gerald, 1986. "Orwell and the Class Racket", *Salmagundi*, 70/7, spring/summer
- Hitchens, Christopher, 2002. *Why Orwell Matters*, New York, Basic Books
- Ingle, Steven, 2006. *The Social and Political Thought of George Orwell - A Reassessment*, Routledge
- Mackenzie, Sophie, 2011. "George Orwell's hot and cold British menu", in *The Guardian*, 9 November
- Orwell, George, 1968. "Some Thoughts on the Common Toad", in Orwell, Sonia and Angus, Ian (eds.), *The Collected Essays, Journalism And Letters Of George Orwell, Volume IV, In Front of Your Nose, 1945-1950*, London, Secker & Warburg Limited
- Orwell, George, 1946. *A Nice Cup of Tea*, Evening Standard, 12 January, available at http://orwell.ru/library/articles/tea/english/e_tea
- Orwell, George, 2013. *Homage to Catalonia*, Penguin Classics
- Orwell, George, 2010. *Jurnale*, Iași, Editura Polirom
- Orwell, George, 1978. *The Road to Wigan Pier*, Penguin
- Orwell, Sonia, Ian Angus (eds.), 1968. *The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell, Volume IV, In Front of Your Nose, 1945-1950*, London, Secker & Warburg
- Pearce, Robert, 1997. "Revisiting Orwell's *Wigan Pier*", *History*, 82
- Smith, Adam, 2010. *The Theory of Moral Sentiments*, Penguin Classics
- Stansky, Peter, William Miller Abrahams, 1994. *The Unknown Orwell: Orwell, the Transformation*, Stanford, Stanford University Press
- Sutherland, John, 2016. *Orwell's Nose: A Pathological Biography*, Reaktion Books